

IDŹ DO

PRZYKŁADOWY ROZDZIAŁ

SPIS TREŚCI

KATALOG KSIĄŻEK

KATALOG ONLINE

ZAMÓW DRUKOWANY KATALOG

TWÓJ KOSZYK

DODAJ DO KOSZYKA

CENNIK I INFORMACJE

ZAMÓW INFORMACJE
O NOWOŚCIACH

ZAMÓW CENNIK

CZYTELNIA

FRAGMENTY KSIĄŻEK ONLINE

Sekrety kryptografii

Autor: John Paul Mueller

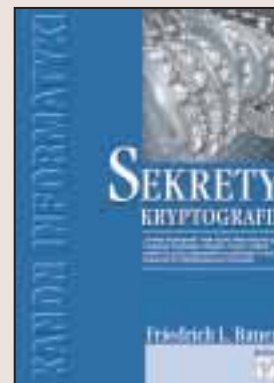
Tłumaczenie: Bartłomiej Garbacz

Tomasz Wasilewski

ISBN: 83-7197-960-6

Tytuł oryginału: [Decrypted Secrets](#)

Format: B5, stron: 536

Kryptologia, przez tysiąclecia nazywana „nauką tajemną”, gwałtownie nabiera praktycznego znaczenia w systemach zabezpieczeń kanałów komunikacyjnych, baz danych i oprogramowania. Pełni ona ważną rolę w skomputeryzowanych systemach informacyjnych (systemy kluczy publicznych). W systemach komputerowych oraz sieciowych pojawia się coraz więcej możliwych zastosowań kryptologii związanych z prawami dostępu i ochroną plików źródłowych.

Pierwsza część niniejszej książki dotyczy kryptografii czyli tajnych kodów oraz sposobów ich. Część druga poświęcona jest kryptoanalizie, czyli procesowi deszyfrowania tajnych kodów; zawiera także porady dotyczące metod dostępu (assessing methods). Od czytelnika wymagana jest jedynie podstawowa wiedza z zakresu matematyki. Książka zawiera wiele ciekawych, zabawnych, a czasem osobistych opowieści z historii kryptologii, które sprawiają, że zainteresuje ona także osoby nie zajmujące się kryptologią profesjonalnie.

„Sekrety kryptografii” to klasyka z dziedziny kryptologii. Niniejsze trzecie wydanie zostało poprawione i uzupełnione o wiele technicznych i bibliograficznych szczegółów.

„Najlepsza obecnie pozycja na temat kryptologii.”

David Kahn, Kryptologia

„Książka niniejsza to niezbędna pozycja dla tych, którzy zajmują się kryptologią. Natomiast amatorom może posłużyć jako ważny leksykon, który w wielu przypadkach pokaże im, jak uczynić szyfry bezpieczniejszymi.”

Arne Fransén, International Intelligence History Study Group

Spis treści

Część I. Kryptografia	13
1. Streszczenie wstępne	23
1.1. Kryptografia i steganografia	23
1.2. Semagramy	24
1.3. Kod jawny: maskowanie	28
1.4. Wskazówki	31
1.5. Kod jawny: woalowanie za pomocą wartości zerowych	33
1.6. Kod jawny: woalowanie za pomocą kratki	38
1.7. Klasyfikacja metod kryptograficznych	39
2. Cele i metody kryptografii	41
2.1. Natura kryptografii	41
2.2. Szyfrowanie	47
2.3. Systemy kryptograficzne (kryptosystemy)	49
2.4. Polifonia	52
2.5. Zbiory znaków	54
2.6. Klucze	56
3. Kroki szyfrowania: podstawienie proste	59
3.1. Przypadek $V^{(1)} \longrightarrow W$ (jednodzielne podstawienia proste)	59
3.2. Przypadek szczególny $V \longleftrightarrow V$ (permutacje)	61
3.3. Przypadek $V^{(1)} \longrightarrow W^m$ (wielodzielne podstawienia proste)	68
3.4. Przypadek ogólny $V^{(1)} \longrightarrow W^{(m)}$ (rozstawianie)	71

4.	Kroki szyfrowania: podstawienie i kodowanie poligraficzne	75
4.1.	Przypadek $V^2 \longrightarrow W^{(m)}$ (podstawienie dwuznakowe)	75
4.2.	Przypadek szczególny Playfaira i Delastelle'a: metody tomograficzne	81
4.3.	Przypadek $V^3 \longrightarrow W^{(m)}$ (podstawienie tróznakowe)	85
4.4.	Przypadek ogólny $V^{(n)} \longrightarrow W^{(m)}$: kody	85
5.	Kroki szyfrowania: podstawienie liniowe	99
5.1.	Samoodwrotne podstawienia liniowe	101
5.2.	Jednorodne podstawienia liniowe	102
5.3.	Binarne podstawienia liniowe	106
5.4.	Ogólne podstawienia liniowe	106
5.5.	Rozłożone podstawienia liniowe	107
5.6.	Alfabety dziesiętkowane	110
5.7.	Podstawienia liniowe dla liczb dziesiętnych i binarnych	110
6.	Kroki szyfrowania: transpozycja	113
6.1.	Najprostsze metody	113
6.2.	Transpozycja kolumnowa	117
6.3.	Anagramy	121
7.	Szyfrowanie polialfabetyczne: rodziny alfabetów	125
7.1.	Podstawienia iterowane	125
7.2.	Alfabety przesunięte i obrócone	126
7.3.	Rotorowe maszyny szyfrujące	130
7.4.	Przesunięte alfabety standardowe: Vigenère i Beaufort	138
7.5.	Alfabety niezależne	141
8.	Szyfrowanie polialfabetyczne: klucze	151
8.1.	Wczesne metody z kluczami okresowymi	151
8.2.	Klucz podwójny	153
8.3.	Szyfrowanie Vernama	154
8.4.	Klucze pseudonieokresowe	156
8.5.	Maszyny generujące własny ciąg znaków klucza	158
8.6.	Zewnętrzne tworzenie ciągów znaków klucza	168
8.7.	Klucze nieokresowe	170
8.8.	Klucze jednorazowe	173
8.9.	Negocjowanie kluczy i zarządzanie kluczami	176

9.	Składanie klas metod	181
9.1.	Grupy	181
9.2.	Przeszyfrowywanie	184
9.3.	Podobieństwo metod szyfrowania	186
9.4.	„Przekształcenie piekarza” Shannona	186
9.5.	Mieszanie i rozpraszanie za pomocą operacji arytmetycznych	192
9.6.	DES i IDEA	196
10.	Systemy z jawnym kluczem szyfrującym	205
10.1.	Symetryczne i asymetryczne metody szyfrowania	206
10.2.	Funkcje jednokierunkowe	208
10.3.	Metoda RSA	215
10.4.	Kryptoanalityczny atak na RSA	217
10.5.	Poufność a uwierzytelnianie	221
10.6.	Bezpieczeństwo systemów z kluczem publicznym	222
11.	Bezpieczeństwo szyfrowania	225
11.1.	Błędy kryptograficzne	225
11.2.	Zasady kryptologii	233
11.3.	Kryteria Shannona	238
11.4.	Kryptologia a prawa człowieka	239
Część II.	Kryptoanaliza	245
12.	Złożoność kombinatoryczna przeszukiwania wyczerpującego	251
12.1.	Monoalfabetyczne podstawienie proste	252
12.2.	Monoalfabetyczne szyfrowanie poligraficzne	253
12.3.	Szyfrowania polialfabetyczne	255
12.4.	Ogólne uwagi na temat złożoności kombinatorycznej	257
12.5.	Kryptoanaliza przez atak wyczerpujący	258
12.6.	Długość krytyczna	259
12.7.	Praktyczne stosowanie ataku wyczerpującego	262
12.8.	Mechanizacja ataku wyczerpującego	265
13.	Anatomia języka: wzorce	267
13.1.	Niezmienniczość wzorców	267
13.2.	Wykluczanie metod szyfrowania	270
13.3.	Wyszukiwanie wzorca	270

13.4.	Wyszukiwanie wzorców poligraficznych	274
13.5.	Metoda słów prawdopodobnych	274
13.6.	Automatyczne wyczerpywanie realizacji wzorca	279
13.7.	Pangramy	281
14.	Przypadek polialfabetyczny: słowa prawdopodobne	283
14.1.	Wyczerpywanie pozycji negatywnego wzorca słowa prawdopodobnego	283
14.2.	Wyczerpywanie pozycji binarnego negatywnego wzorca słowa prawdopodobnego	286
14.3.	Atak de Viarisa	288
14.4.	Wyczerpywanie pozycji słowa prawdopodobnego metodą zygzakową	295
14.5.	Metoda izomorfów	297
14.6.	Ukryta kompromitacja tekst jawny–kryptogram	302
15.	Anatomia języka: częstości	305
15.1.	Wykluczanie metod szyfrowania	305
15.2.	Niezmienniczość partycji	307
15.3.	Metoda intuicyjna: profil częstości	308
15.4.	Szeregowanie częstości	310
15.5.	Kliki i dopasowanie partycji	313
15.6.	Dopasowanie optymalne	318
15.7.	Częstości wieloznaków	320
15.8.	Mieszana metoda dopasowania częstości	328
15.9.	Dopasowanie wzorca w przypadku podstawień poligraficznych	332
15.10.	Styl dowolny	334
15.11.	Dodatkowe informacje o długości krytycznej	337
16.	Kappa i Chi	339
16.1.	Definicja i niezmienniczość parametru Kappa	339
16.2.	Definicja i niezmienniczość parametru Chi	342
16.3.	Twierdzenie Kappa–Chi	345
16.4.	Twierdzenie Kappa–Phi	346
16.5.	Symetryczne funkcje częstości znaków	348
17.	Badanie okresowości	351
17.1.	Test Kappa Friedmana	352
17.2.	Test Kappa dla wieloznaków	353
17.3.	Kryptoanaliza maszynowa	354

17.4.	Metoda Kasiskiego	360
17.5.	Nawarstwianie i test Phi Kullbacka	365
17.6.	Szacowanie długości okresu	368
18.	Ustawianie alfabetów towarzyszących	371
18.1.	Dopasowanie profilu	371
18.2.	Ustawianie względem znanego alfabetu	375
18.3.	Test Chi: wzajemne ustawianie alfabetów towarzyszących	379
18.4.	Rekonstrukcja alfabetu podstawowego	383
18.5.	Symetria pozycji Kerckhoffsza	386
18.6.	Usuwanie przeszyfrowania: metoda różnicowa	391
18.7.	Deszyfrowanie kodu	393
18.8.	Rekonstrukcja hasła	394
19.	Kompromitacje	397
19.1.	Nakładanie Kerckhoffsza	397
19.2.	Nakładanie metod szyfrowania posiadających grupę kluczy	399
19.3.	Zgodne fazowo nakładanie kodu przeszyfrowanego	415
19.4.	Kompromitacje kryptogram–kryptogram	418
19.5.	Metoda Sinkova	422
19.6.	Kompromitacja kryptogram–kryptogram: dublowanie wskaźnika	429
19.7.	Kompromitacja tekst jawny–kryptogram: cykl sprzężenia zwrotnego	444
20.	Kryptoanaliza liniowa	455
20.1.	Redukcja liniowych podstawień poligraficznych	455
20.2.	Rekonstrukcja klucza	456
20.3.	Rekonstrukcja liniowego rejestru przesuwanego	457
21.	Anagramowanie	461
21.1.	Transpozycja	461
21.2.	Podwójna transpozycja kolumnowa	464
21.3.	Anagramowanie wielokrotne	465
22.	Uwagi końcowe	469
22.1.	Sukces w złamaniu szyfru	470
22.2.	Sposób działania niepowołanego deszyfranta	475
22.3.	Ułuda bezpieczeństwa	480
22.4.	Znaczenie kryptologii	481

Aksjomatyczna teoria informacji	487
A.1 Aksjomaty aksjomatycznej teorii informacji	487
A.2 Aksjomatyczna teoria informacji kryptosystemów	489
A.3 Kryptosystemy zupełne i z kluczem niezależnym	491
A.4 Główne twierdzenie Shannona	493
A.5 Długość krytyczna	494
A.6 Kompresja kodowa	496
A.7 Niemożność totalnego nieuporządkowania	496
Bibliografia	499
Skorowidz	503
Źródła fotografii	535

Rozdział 3.

Kroki szyfrowania: podstawienie proste

Wśród kroków szyfrowania wyróżnić można dwie duże klasy: *podstawienia* (*substitutions*) oraz *transpozycje* (*transpositions*). Są one szczególnymi przypadkami ogólnego kroku szyfrowania $V^{(n)} \longrightarrow W^{(m)}$. Rozpocniemy od omówienia rodzajów podstawień, by następnie w rozdziale 6. zająć się transpozycjami.

Podstawienie proste (ang. *simple substitution*, niem. *Tauschverfahren* lub *Ersatzverfahren*) to podstawienie o monograficznych krokach szyfrowania $\chi_i \in M$:

$$\chi_i: V^{(1)} \longrightarrow W^{(m_i)}.$$

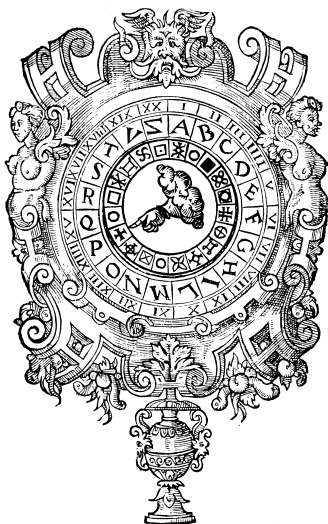
W przypadku monoalfabetycznym ustala się dowolny $\chi_s \in M$ i szyfrowanie przebiega według schematu $X = [\chi_s, \chi_s, \chi_s, \dots]$. Zbiór M może wtedy być nawet jednoelementowy.

Zacniemy od przypadku, w którym $m_i = 1$ dla wszystkich i .

3.1. Przypadek $V^{(1)} \longrightarrow W$ (jednodzielne podstawienia proste)

Przypadek $V^{(1)} \longrightarrow W$ związany jest z *jednodzielnym podstawieniem prostym*, zwanym w skrócie podstawieniem prostym (ang. *unipartite simple substitution*, franc. *substitution simple ordinaire*).

3.1.1. $V \longrightarrow W$, heterogeniczne szyfrowanie bez homofonów i wartości zerowych. Mamy tu do czynienia z przypadkiem podstawowym. Jako W często służy alfabet dziwne wyglądających, niezwykle grafemów; przykładów można szukać w Tajlandii, Persji, Etiopii koptyjskiej i innych miejscach. Znaków takich używał Giovanni Battista Porta (Giambattista Della Porta, 1535–1615) na swoim dysku szyfrującym (rysunek 23., patrz także rysunek 30.). Także Karol Wielki używał znaków tego typu (rysunek 24.), podobnie jak uczona i mistyczka Hildegarda von Bingen (1098–1179). W tym miejscu trzeba wspomnieć

Rysunek 23. Dysk szyfrujący Giovanniego Battisty Porty (1563)

a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z n
 T W S U Y F U Q X P X X F B V C X H W S E L A T W

Rysunek 24. Tajemne znaki Karola Wielkiego

o szyfrze wolnomularzy (*Freemasons' cipher*). Jego źródeł szukać należy w starożytnym szyfrze *pigpen*. Współcześnie przyjmuje on następującą postać:

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z
 J U L C O C T N T J U L C O C T N T V > < ^ v > < ^

Szyfr ten można łatwo opanować dzięki diagramom:

a	b	c	(bez kropki)	j	k	l	(z kropką)	t	s	(bez kropki)	x	w	(z kropką)
d	e	f		m	n	o			u			y	
g	h	i		p	q	r			v			z	

Po złamaniu tego szyfru przez angielski wydział deszyfrowania w 1728 roku, car Piotr Wielki zaczął używać (oprócz nomenklatorów) heterogenicznego podstawienia $V \longrightarrow W$ o dziwnym alfabecie tekstu zaszyfrowanego.

Znany pisarz Edgar Allan Poe wykorzystał w swoim opowiadaniu *Złoty żuk* banalny alfabet zwykłych czcionek drukarskich (podrozdział 15.10.1.).

Do klasy tej należy także szyfr księgarski przeznaczony do szyfrowania cen i dat, stanowiący różnowartościowe odwzorowanie $Z_{10} \longrightarrow Z_{26}$, tworzone na podstawie hasła (szyfr z frazą kluczową, *key-phrase cipher*). Jako przykład niech posłuży krok szyfrowania z hasłem MILCHPROBE [‘próbka mleka’],

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0
 M I L C H P R O B E ,

przez wiele lat używany w Niemczech do znakowania daty pakowania masła. Podobnie w marynarce brytyjskiej, przy odczycie kodów ENIGMY, liczby były czasem reprezentowane za pomocą liter:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	0
Q	W	E	R	T	Z	U	I	O	P

3.1.2. $V^{(1)} \longrightarrow W$, heterogeniczne szyfrowanie z homofonami i wartościami zerowymi.

Homofony znaleźć można w źródłach muzułmańskich, np. *al-Qalqashandi* z roku 1412, a także w szyfrze używanym przez Księstwo Mantui w 1401 roku w korespondencji z Siemionem de Crema. Samogłoski — zazwyczaj występujące najczęściej — opatrywano homofonami, co stanowiło pierwszy przejaw przywiązywania wagi do częstości występowania znaków. Dodatkowo zbiór W rozszerzano o cyfry. Wprowadzenie homofonów praktycznie wymusza dodanie wartości zerowych; w przeciwnym wypadku homofony można z łatwością rozpoznać na podstawie stałego wzorca liter, otaczających je w często występujących wyrazach.

Metoda korzystająca z homofonów, używana po dzień dzisiejszy, to tak zwany *szyfr książkowy*: z pewnej niewinnie wyglądającej książki, której identyczne egzemplarze posiadają zarówno nadawca, jak i odbiorca wiadomości, wybiera się kolejne litery tekstu jawnego; odpowiednie adresy postaci (strona x , wiersz y , znak z) tworzą grupę szyfru (x - y - z).

Wybierając za książkę niniejszy egzemplarz, słowo „ssak” można zaszyfrować jako: 25-6-3, 33-12-30, 30-1-9, 22-21-6.

3.2. Przypadek szczególny $V \longleftrightarrow V$ (permutacje)

W przypadku wzajemnie jednoznacznego odwzorowania $V \longleftrightarrow W$, jak w przykładach z podrozdziału 3.1.1., W jest nazywany N -znakowym *alfabetem nieuporządkowanym* tekstu zaszyfrowanego (ang. *mixed alphabet*; franc. *alphabet désordonné*, *alphabet incohérent*; niem. *umgeordnetes Geheintextalphabet*), który odpowiada *alfabetowi standardowemu* tekstu jawnego (ang. *standard alphabet*; franc. *alphabet ordonné*; niem. *Standard-Klartextalphabet*) V , również składającemu się z N znaków.

W celu zdefiniowania podstawienia wystarczy utworzyć w pewien sposób listę odpowiadających sobie par znaków tekstu jawnego i kryptogramu, np. dla $V \cong W = Z_{26}$ (zasady użycia w notacji małych liter oraz wersalików opisano w podrozdziale 2.5.4.):

u	d	c	b	m	a	v	g	k	s	t	n	w	z	e	i	h	f	q	l	j	r	o	p	x	y
H	E	W	A	S	R	I	G	T	O	U	D	C	L	N	M	F	Y	V	B	P	K	J	Q	Z	X

Podczas szyfrowania dużo wygodniej jest oczywiście mieć znaki tekstu jawnego uporządkowane w alfabet standardowy (tekstu jawnego); daje to alfabet nieuporządkowany tekstu zaszyfrowanego:

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	v	w	x	y	z
R	A	W	E	N	Y	G	F	M	P	T	B	S	D	J	Q	V	K	O	U	H	I	C	Z	X	L

W matematyce zwyczajowo stosuje się taką notację podstawień. Jednak podczas deszyfrowania lepiej mieć znaki tekstu zaszyfrowanego uporządkowane w alfabet standardowy (tekstu zaszyfrowanego), co daje nieuporządkowany alfabet tekstu jawnego:

b l w n d h g u v o r z i e s j p a m k t q c y f x
A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

Z nową sytuacją mamy do czynienia w endomorficznym przypadku $V \cong W$. W szczególności wzajemnie jednoznaczne odwzorowanie $V \longleftrightarrow V$ jest wówczas permutacją V . Permutację $V \longleftrightarrow V$ można zrealizować w modelu elektrycznym poprzez wymianę (ang. *interchange*; niem. *Umstecken*) N przewodów w wiaźce.

Do zapisu permutacji matematycy używają, oprócz notacji podstawień, także notacji cyklicznej:

(a r k t u h f y x z l b)(c w)(d e n)(g)(i m s o j p q v),

w której trzeba zrezygnować z rozróżnienia pomiędzy małymi literami a wersalikami. Podczas szyfrowania przechodzimy cyklicznie od znalezionego znaku tekstu jawnego do następnego znaku; podczas deszyfrowania — cyklicznie do poprzedniego znaku. Cykle długości 1 (1-cykle) są często pomijane — my nie będziemy się do tego stosować.

3.2.1. Permutacje samoodwrotne. Najstarsze źródła (pomijając Egipt, do którego powrócimy przy omawianiu kodów) opisują samoodwrotną (inwolutywną) permutację V : indyjska *Kāma-sūtra*, napisana przez Vātsyāyanę, zawiera opis tajnego pisma traktowanego jako jedna z sześćdziesięciu czterech sztuk; *Mūladevīya* oznacza proces szyfrowania i deszyfrowania, który stanowi odbicie (*inwolucję*):

$$V \xleftrightarrow{2} V : \updownarrow \begin{array}{l} a \ k \ h \ g \ h \ c \ t \ ñ \ n \ r \ l \ y \\ k \ g \ n \ t \ p \ ñ \ m \ s \ s \ s' \end{array}$$

Pozostałe znaki nie są zmieniane, więc permutacja nie jest ściśle samoodwrotna, permutacja (*properly self-reciprocal*). O alfabetach tekstu jawnego i tekstu zaszyfrowanego permutacji samoodwrotnej mówi się, że są względem siebie *wzajemnie odwrotne*.

W hebrajskim Starym Testamencie użyto podstawienia bistrofiedonicznego (*boustrophedonic substitution*) zwanego *Athbash* — aczkolwiek nie w celu szyfrowania — które w łańskim alfabecie $V = Z_{20}$ można odczytać jako

$$V \xleftrightarrow{2} V : \updownarrow \begin{array}{l} a \ b \ c \ d \ e \ f \ g \ h \ i \ l \ m \\ z \ v \ t \ s \ r \ q \ p \ o \ n \ m' \end{array}$$

Takie podstawienie korzysta z alfabetu odwróconego (inwersyjnego). W przypadku inwolucji

$$V \xleftrightarrow{2} V : \updownarrow \begin{array}{l} a \ b \ c \ d \ e \ f \ g \ h \ i \ l \ m \\ a \ z \ v \ t \ s \ r \ q \ p \ o \ n \ m \end{array}$$

Charles Eyraud mówi o *alfabecie dopełniającym* (ang. *complementary alphabet*; franc. *alphabet complémentaire*) — patrz podrozdział 5.6. Permutacja ta nie jest jednak ściśle samoodwrotna: /a/ i /m/ pozostają niezmienione.

Oczywista jest także samoodwrotność alfabetu przesuniętego, na przykład hebrajskiego *Albam*, użytego w 1589 roku przez Argentic, gdzie $V = Z_{20}$:

$$V \xleftrightarrow{2} V : \updownarrow \begin{array}{l} a \ b \ c \ d \ e \ f \ g \ h \ i \ l \\ m \ n \ o \ p \ q \ r \ s \ t \ v \ z' \end{array}$$

czy też alfabetu Giovanniego Battisty Porty z 1563 roku (patrz rysunek 53.) przy $V = Z_{22}$:

$$V \xrightarrow{2} V: \updownarrow \begin{array}{cccccccccccc} a & b & c & d & e & f & g & h & i & l & m \\ n & o & p & q & r & s & t & v & x & y & z \end{array}.$$

Poniższy przykład przedstawia najogólniejszy przypadek bustrofedoniczy z użyciem hasła ($V = Z_{26}$):

$$V \xrightarrow{2} V: \updownarrow \begin{array}{cccccccccccc} a & n & g & e & r & s & b & c & d & f & h & i & j \\ z & y & x & w & v & u & t & q & p & o & m & l & k \end{array}.$$

Oprócz zalety związanej notacji inwolucje posiadają cechę, którą niektórzy uważają za ogromnie ważną — pokrywanie się kroków szyfrowania i deszyfrowania.

Przy wykorzystaniu notacji cyklicznej, pięć ostatnich przykładów permutacji można zapisać jako:

$$\begin{aligned} & (a\ z)(b\ v)(c\ t)(d\ s)(e\ r)(f\ q)(g\ p)(h\ o)(i\ n)(l\ m), \\ & (a)(b\ z)(c\ v)(d\ t)(e\ s)(f\ r)(g\ q)(h\ p)(i\ o)(l\ n)(m), \\ & (a\ m)(b\ n)(c\ o)(d\ p)(e\ q)(f\ r)(g\ s)(h\ t)(i\ v)(l\ z), \\ & (a\ n)(b\ o)(c\ p)(d\ q)(e\ r)(f\ s)(g\ t)(h\ v)(i\ x)(l\ y)(m\ z), \\ & (a\ z)(b\ t)(c\ q)(d\ p)(e\ w)(f\ o)(g\ x)(h\ m)(i\ l)(j\ k)(n\ y)(r\ v)(s\ u). \end{aligned}$$

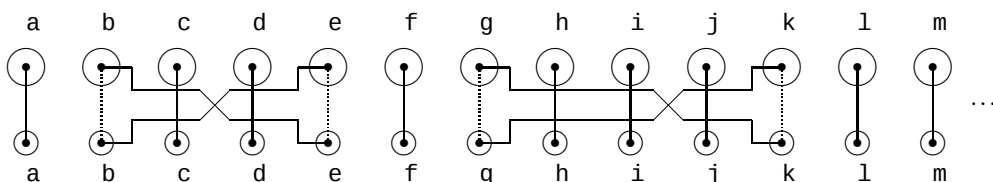
(Cykle uporządkowano w kolejności alfabetycznej ich pierwszych elementów).

Ścisłe samoodwrotne permutacje nie posiadają 1-cykli, co oznacza występowanie w nich wyłącznie 2-cykli (zamiany, *swaps*). Stanowią one cel ataków kryptoanalitycznych (podrozdział 14.1.), które okazują się nieskuteczne, jeśli niektóre z cykli są 1-cykłami (cykle *female*).

W przypadku alfabetu binarnego $V = Z_2$ jedyną nietrywialną permutacją jest zamiana:

$$V \xrightarrow{2} V: \updownarrow \begin{array}{c} 0 \\ 1 \end{array}.$$

3.2.2. Komutator. W implementacjach elektrycznych inwolucje można zrealizować przez zamianę par przewodów, łatwą do wykonania przy zastosowaniu dwustronnych wtyków (rysunek 25.). W ten sposób zrealizowano inwolucje w centralce (ang. *plugboard*; niem. *Stechkerbrett*) maszyny ENIGMA.

Rysunek 25. Permutacja samoodwrotna zrealizowana przy użyciu komutatora złożonego z par dwustronnych wtyków, przerywających bezpośrednie połączenia

Liczba inwolucji $d(k, N)$ zależy od N oraz od liczby k użytych koncentrycznych złącz wtykowych (*cinch plugs*):

$$d(k, N) = \frac{N!}{2^k \cdot (N - 2k)! \cdot k!} = \binom{N}{2k} \cdot \frac{(2k)!}{2^k k!} = \binom{N}{2k} \cdot (2k - 1)!!, \quad \text{gdzie}$$

$$(2k - 1)!! = (2k - 1) \cdot (2k - 3) \cdot \dots \cdot 5 \cdot 3 \cdot 1 = \frac{(2k)!}{2^k k!}.$$

Permutacje ściśle samoodwrotne („prawdziwe” inwolucje) istnieją tylko dla parzystych $N = 2v$. Liczba $d\left(\frac{N}{2}, N\right)$ wszystkich permutacji ściśle samoodwrotnych wynosi (przy błędzie względnym mniejszym niż 10^{-3} dla $N \geq 6$)

$$d\left(\frac{n}{2}, N\right) = (N - 1)!! = (N - 1) \cdot (N - 3) \cdot \dots \cdot 5 \cdot 3 \cdot 1 = \frac{(2v)!}{v! 2^v} \approx \frac{\sqrt{(2v)!}}{v! 2^v} \approx \frac{\sqrt{(2v)!}}{\sqrt[4]{\pi \cdot (v + \frac{1}{4})}}.$$

Przybliżenie to należy traktować jako dobre górne oszacowanie wartości $(N - 1)!!$. Dla ustalonego N , wartość $d(k, N)$ osiąga maksimum przy $k = \left\lceil v - \sqrt{(v + 1)/2} \right\rceil$:

$$\begin{aligned} d(5, 26) &\approx 5,02 \cdot 10^9, & d(6, 26) &\approx 1,00 \cdot 10^{11}, & d(7, 26) &\approx 1,31 \cdot 10^{12}, \\ d(8, 26) &\approx 1,08 \cdot 10^{13}, & d(9, 26) &\approx 5,38 \cdot 10^{13}, & d(10, 26) &\approx 1,51 \cdot 10^{14}, \\ d(11, 26) &\approx 2,06 \cdot 10^{14}, & d(12, 26) &\approx 1,03 \cdot 10^{14}, & d(13, 26) &\approx 7,91 \cdot 10^{12}, \\ \text{zaś } d(3, 10) &= 3\,150, & d(4, 10) &= 4\,725, & d(5, 10) &= 945. \end{aligned}$$

Zauważmy, że $\log_2 d(10, 26) \approx 47,10$ [bit], $\log_2 d(11, 26) \approx 47,55$ [bit], $\log_2 d(12, 26) \approx 46,55$ [bit], zaś dla wszystkich inwolucji $\log_2 \sum_{i=1}^{13} d(i, 26) \approx \log_2 5,33 \cdot 10^{14} \approx 48,92$ [bit].

W ENIGMIE I *Reichswehry* z 1930 roku do połączenia komutatora realizowano początkowo za pomocą sześci dwustronnych wtyków dwuprzewodowych, zaś w ENIGMIE *Wehrmachtu* od początku, czyli od 1 października 1936 roku — za pomocą od pięciu do ośmiu wtyków; od 1 stycznia 1939 roku — od siedmiu do dziesięciu wtyków, zaś od 19 sierpnia 1939 roku — za pomocą dziesięciu wtyków.

3.2.3. Permutacje monocykliczne. Zwięzła notacja może także służyć do opisu permutacji monocyklicznej, której rząd wynosi N . Oto na przykład, dla $N = 20$, cykl standardowego alfabetu Z_{20} :

$$V \xleftarrow{N} V: (a\ b\ c\ d\ e\ f\ g\ h\ i\ l\ m\ n\ o\ p\ q\ r\ s\ t\ v\ x)$$

i jego trzeciej potęgi

$$V \xleftarrow{N} V: (a\ d\ g\ l\ o\ r\ v\ b\ e\ h\ m\ p\ s\ x\ c\ f\ i\ n\ q\ t).$$

W notacji podstawień przyjmą one postać:

$$V \xleftarrow{N} V: \begin{matrix} a\ b\ c\ d\ e\ f\ g\ h\ i\ l\ m\ n\ o\ p\ q\ r\ s\ t\ v\ x \\ B\ C\ D\ E\ F\ G\ H\ I\ L\ M\ N\ O\ P\ Q\ R\ S\ T\ V\ X\ A \end{matrix}$$

oraz

$$V \xleftarrow{N} V: \begin{matrix} a\ b\ c\ d\ e\ f\ g\ h\ i\ l\ m\ n\ o\ p\ q\ r\ s\ t\ v\ x \\ D\ E\ F\ G\ H\ I\ L\ M\ N\ O\ P\ Q\ R\ S\ T\ V\ X\ A\ B\ C \end{matrix}.$$

Z tego drugiego kroku szyfrowania korzystał według Swetoniusza Juliusz Cezar, który szukając potrzebnej litery przesuwiał się po prostu w alfabecie o trzy pozycje do przodu. Jego następca August, pod wieloma względami podrzędny w stosunku do Cezara, używał pierwszego z podanych kroków szyfrowania (być może dlatego, że niekoniecznie umiał liczyć do trzech); Swetoniusz twierdził także, że zastępował on /x/ przez AA.

Każda potęga cyklu alfabetu standardowego daje w wyniku alfabet CAESAR. Powróćmy do tej kwestii w rozdziale 5. (dodawanie CAESAR). Należy jednak zauważyć, że choć oba powyższe kroki szyfrowania są rzędu dwadzieścia, to ich drugie potęgi są już tylko rzędu dziesięć, a potęgi dziesiąte — rzędu dwa (są to więc opisane wcześniej inwolucje). $(N-1)$ -ta potęga jest odwrotnością potęgi pierwszej i stanowi krok deszyfrowania.

Monoalfabetyczne podstawienie kroku szyfrowania CAESAR wprowadzono w 1915 roku w armii rosyjskiej po tym, jak okazało się nierealne oczekiwanie, że sztaby będą w stanie używać czegoś bardziej skomplikowanego. Dla szefów służb kryptoanalitycznych, pruskiego (Ludwig Deubner) i austriackiego (Hermann Pokorny), mile prostą sprawą było deszyfrowanie tych wiadomości.

Ze swej natury ścieżka na dysku, obręcz płuczki lub pasek materiału zamknięty w kształt pierścienia mogą służyć jako reprezentacja pełnego cyklu. Narzędzia takie były szeroko stosowane. W sposób szczególny wykorzystali je (podrozdział 7.5.3.) Thomas Jefferson i Étienne Bazeries. q -tą potęgę permutacji monocyklicznej otrzymuje się przez cykliczne liczenie krokami co q znaków.

3.2.4. Alfabetu nieuporządkowane. Do przedstawiania niesamoodwrotnych i niecyklicznych permutacji $V \longleftrightarrow V$ w najogólniejszym przypadku alfabetu nieuporządkowanego (ang. *mixed alphabet*; franc. *alphabet désordonné*; niem. *permutiertes Alphabet*) zazwyczaj stosuje się notację podstawień:

$$V \longleftrightarrow V: \begin{array}{cccccccccccccccccccc} a & b & c & d & e & f & g & h & i & j & k & l & m & n & o & p & q & r & s & t & u & v & w & x & y & z \\ S & E & C & U & R & I & T & Y & A & B & D & F & G & H & J & K & L & M & N & O & P & Q & V & W & X & Z \end{array}$$

Zwięzła notacja cykliczna także jest przydatna. Ukazuje ona rozkład powyższej permutacji

$$V \longleftrightarrow V: (a \ s \ n \ h \ y \ x \ w \ v \ q \ l \ f \ i) (b \ e \ r \ m \ g \ t \ o \ j) (c) (d \ u \ p \ k) (z)$$

na jeden 12-cykl, jeden 8-cykl, jeden 4-cykl oraz dwa 1-cykle (podział cykliczny $12 + 8 + 4 + 1 + 1$).

3.2.4.1. Dodatkowe alfabetu nieuporządkowane otrzymuje się przez cykliczne przesunięcie jednego z dwóch wierszy w notacji podstawień (przesunięty alfabet nieuporządkowany; ang. *shifted mixed alphabet*; franc. *alphabet désordonné parallèle*; niem. *verschobenes permutiertes Alphabet*):

$$V \longleftrightarrow V: \begin{array}{cccccccccccccccccccc} a & b & c & d & e & f & g & h & i & j & k & l & m & n & o & p & q & r & s & t & u & v & w & x & y & z \\ E & C & U & R & I & T & Y & A & B & D & F & G & H & J & K & L & M & N & O & P & Q & V & W & X & Z & S \end{array}$$

$$V \longleftrightarrow V: \begin{array}{cccccccccccccccccccc} a & b & c & d & e & f & g & h & i & j & k & l & m & n & o & p & q & r & s & t & u & v & w & x & y & z \\ C & U & R & I & T & Y & A & B & D & F & G & H & J & K & L & M & N & O & P & Q & V & W & X & Z & S & E \end{array}$$

W notacji cyklicznej mają one postać:

$$(a \ e \ i \ b \ c \ u \ q \ m \ h) (d \ r \ n \ j) (f \ t \ p \ l \ g \ y \ z \ s \ o \ k) (v) (w) (x), \\ (a \ c \ r \ o \ l \ h \ b \ u \ v \ w \ x \ z \ e \ t \ q \ n \ k \ g) (f \ y \ s \ p \ m \ j) (d \ i).$$

3.2.4.2. Iterowanie podstawień, zwane także podnoszeniem do wyższej potęgi, tworzy potęgę alfabetu nieuporządkowanego, np. druga potęga przedstawionego wyżej podstawienia *SECURITY*... daje podstawienie

(a n y w q f)(b r g o)(c)(d p)(e m t j)(h x v l i s)(k u)(z)

o wszystkich cyklach długości parzystej rozdzielonych na pół; w notacji podstawień:

$V \longleftrightarrow V$:
 a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z
 N R C P M A O X S E U I T Y B D F G H J K L Q V W Z.

Przesuwanie z jednej strony, a podnoszenie do potęgi z drugiej, w ogólnym przypadku nie dają tego samego rezultatu; są to dwie krańcowo różne metody tworzenia rodziny co najwyżej N (a czasem mniejszej liczby) alfabetów towarzyszących (rozdział 7.).

3.2.5. Alfabetu uzyskiwane z haseł. Przedstawione wyżej przykłady ukazały już sposób konstruowania (endomorficznego) podstawienia prostego $V \longleftrightarrow V$ za pomocą hasła (ang. *password*; franc. *mot-clef*; niem. *Kennwort*, *Losung*): zazwyczaj mnemonicznego klucza lub wyrażenia kluczowego. W klasycznej metodzie używa się słowa z V , zapisuje się jego znaki bez powtórzeń i uzupełnia w kolejności alfabetycznej znakami niewystępującymi w hasle. Metodę tę datuje się na okolice roku 1580, kiedy to użył jej Giovanni Battista Argenti. Był to standard kryptologiczny jeszcze w XX wieku¹.

Jednakże konstrukcja taka nie jest bezpieczna: prostą sprawą może okazać się odgadnięcie brakującego fragmentu hasła (wszakże najczęściej występujące samogłoski /e/ oraz /a/ są zawsze zastępowane literami z hasła, jeśli ma ono długość 5 lub więcej znaków). Małym pocieszeniem jest fakt, że hasło nie będzie wymagać istotnego uzupełnienia.

Z tego względu bardziej wymyślne metody korzystają z przestawienia hasła, na przykład przez zapisanie go w wierszach i odczytywanie w kolumnach (metoda Charlesa Wheatstone'a z 1854 roku, transpozycja opisana szczegółowo w podrozdziale 6.2.):

S	E	C	U	R	I	T	Y	a	e	i	l	o	r	u	x
A	B	D	F	G	H	J	K	b	f	j	m	p	s	v	y
L	M	N	O	P	Q	V	W	c	g	k	n	q	t	w	z
X	Z							d	h						

Otrzymany tym sposobem alfabet

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z
 S A L X E B M Z C D N U F O R G P I H Q T J V Y K W

w notacji cyklicznej przedstawia się jako

(a s h z w v j d x y k n o r i c l u t q p g m f b)(e)

z 1-cyklem (e).

W kolejnej metodzie także kolumny po stronie tekstu jawnego wypełniane są w alfabetycznej kolejności liter hasła; w bieżącym przykładzie jest to kolejność:

¹ Dopuszczenie powtórzeń jest rzeczą złą, gdyż prowadzi do polifonów, jak np. w szyfrze z frazą kluczową

a b c d e f g h i j l m n o p q r s t u v x y z
 L E G O U V E R N E M E N T P R O V I S O I R E

oraz zmniejsza liczbę elementów zbioru znaków tekstu zaszyfrowanego (w naszym przypadku do 13 znaków; np. {b, g, j, m, z} $\mapsto$ E).

trzecia, druga, szósta, piąta, pierwsza, siódma, czwarta, ósma kolumna,
co daje w rezultacie:

S	E	C	U	R	I	T	Y	n	d	a	u	k	h	r	x
A	B	D	F	G	H	J	K	o	e	b	v	l	i	s	y
L	M	N	O	P	Q	V	W	p	f	c	w	m	j	t	z
X	Z							q	g						

Ostatecznie otrzymujemy alfabet:

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z
C D N E B M Z I H Q R G P S A L X T J V U F O Y K W

który w notacji cyklicznej będzie miał postać

(a c n s j q x y k r t v f m p l g z w o) (b d e) (h i) (u).

Metoda ta może być także wykorzystana do konstruowania cykli. Zdanie „*évitez les courants d'air*” [„unikaj przeciągów”] (Bazeries, podrozdział 7.5.3.) tworzy cykl:

$V \xrightarrow{N} V$: (e v i t e z l s c o u r a n d b f g h j k m p q x y).

3.2.6. Liczba odwzorowań. Poniższa tabela przedstawia liczbę $Z(N)$ możliwych alfabetów $V \longleftrightarrow V$ dla $N = 26$, $N = 10$ i $N = 2$:

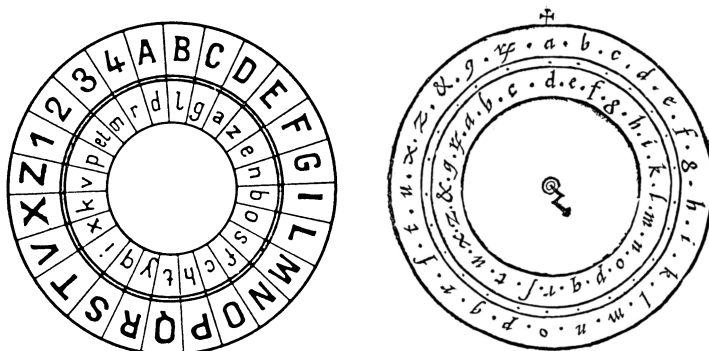
Liczba permutacji	$Z(N)$	$Z(26)$	$Z(10)$	$Z(2)$
razem	$N!$	$4,03 \cdot 10^{26}$	3 628 800	2
monocykliczne	$(N - 1)!$	$1,55 \cdot 10^{25}$	362 880	1
inwolucje razem	$\approx N \cdot (N!)^{\frac{1}{2}}$	$5,33 \cdot 10^{14}$	9 496	2
ściśle inwolucje	$\approx (N!)^{\frac{1}{2}}$	$7,91 \cdot 10^{12}$	945	1
uzyskane z sensownych haseł (wyrazy mnemoniczne)		$10^4 \dots 10^6$		

3.2.7. Dyski szyfrujące i paski szyfrujące. Przy mechanizacji procesu podstawiania, ustalony związek znaków tekstu jawnego i znaków tekstu zaszyfrowanego, podobnie jak w notacji podstawień, można osiągnąć dzięki użyciu cylindra lub paska materiału. Dwa okienka pozwalają w danej chwili widzieć tylko dwa odpowiadające sobie znaki. Okienka można ustawić tak, że główny szyfrant widzi jedynie tekst jawny, zaś operator — tylko okienko z bieżącym znakiem kryptogramu, przy czym nie może zrozumieć treści szyfrowanego komunikatu (podrozdział 7.5.2., maszyna Gripenstierny, rysunek 54.).

Wyboru jednego z N przesuniętych alfabetów towarzyszących dokonać można, jeśli jedno z okienek jest ruchome. Inna możliwość to przesuwanie alfabetu tekstu jawnego względem alfabetu tekstu zaszyfrowanego. Prowadzi to do użycia dwóch dysków (rysunek 26.) lub dwóch pasków (rysunek 27.). W tym drugim przypadku konieczne jest powtórzenie jednego z alfabetów (duplikacja).

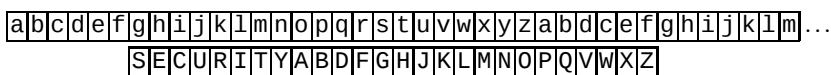
Dyski szyfrujące (ang. *cipher disk*; franc. *cadran*; niem. *Chiffrierscheibe*), mechaniczne urządzenia służące do ogólnego podstawiania przy użyciu przesuniętych alfabetów nieuporządkowanych, zostały opisane już w 1466 roku przez Leona Battistę Albertiego² (patrz rycina B). Suwaki szyfrujące (ang. *cipher slide*; franc. *reglette*; niem. *Chiffrierschieber*) były

² Na ilustracji Albertiego, w odróżnieniu od współczesnej konwencji, wielkie litery oznaczają tekst jawny, zaś

Rysunek 26. Dysk szyfrujący Leona Battisty Albertiego (według Langego i Soudarta, 1935)

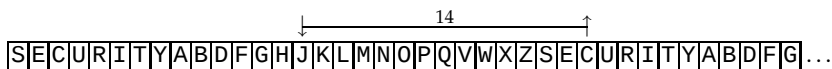
używane w Anglii czasów elżbietańskich około roku 1600. W wieku XIX nazywano je suwakami *Saint-Cyr* (od nazwy słynnej francuskiej akademii wojskowej). Takie samo przeznaczenie mają pręty szyfrujące (ang. *cipher rods*; franc. *bâtons*; niem. *Chiffrierstäbchen*).

Rysunek 27. Suwak szyfrujący z podwojonym alfabetem tekstu jawnego

3.2.8. Realizacja cykli za pomocą okienek. Mechanizacja permutacji monocyklicznej może bazować także na notacji cyklicznej. Cykl znaków umieszcza się na cylindrze lub suwaku (w tym drugim przypadku pierwszy znak trzeba powtórzyć na końcu). Sąsiadujące okienka pozwalają widzieć w danej chwili tylko dwa znaki, z których lewy jest znakiem tekstu jawnego, zaś prawy odpowiednim znakiem kryptogramu.

Wyboru spośród (maksymalnie N) towarzyszących potęg alfabetu nieuporządkowanego można dokonywać, o ile odległość między okienkami da się zmieniać. W przypadku suwaka konieczne jest powtórzenie całego cyklu. q -tą potęgę permutacji monocyklicznej otrzymuje się, kiedy okienka dzieli odległość q znaków (rysunek 28. dla $q = 14$).

Rysunek 28. Suwak szyfrujący z okienkami do generowania potęg alfabetu

3.3. Przypadek $V^{(1)} \longrightarrow W^m$ (wielodzielne podstawienia proste)

3.3.1. $m = 2$, dwudzielne podstawienie proste $V^{(1)} \longrightarrow W^2$. Podstawienia korzystające z bigramów (*bigram substitutions*, podstawienia dwudzielne) były znane już w starożytności. Polibiusz opisał piątkowe ($|W| = 5$) podstawienie dwudzielne dla liter greckich. We współczesnej formie dwudzielnego podstawienia prostego alfabet Z_{25} wpisuje się w tabelę o wymiarach 5×5 :

małe litery — kryptogram. Znak /et/ najprawdopodobniej oznacza symbol &. Początkową pozycję dysku wyznacza się ustawiając obok siebie literę klucza, na przykład D i znak tekstu jawnego, na przykład /a/.

	1	2	3	4	5			1	2	3	4	5
1	a	b	c	d	e	lub	1	a	f	l	q	v
2	f	g	h	i	k		2	b	g	m	r	w
3	l	m	n	o	p		3	c	h	n	s	x
4	q	r	s	t	u		4	d	i	o	t	y
5	v	w	x	y	z		5	e	k	p	u	z

Odszyfrowanie semagramu tekstowego

33515141234333514512432411343411343442331144424333

z podrozdziału 1.2., rysunek 3., przeprowadzone za pomocą prawego kwadratu Polibiusza, prowadzi do następującego tekstu jawnego:

needmoneyforassassination

[potrzebne pieniądze na zabójstwo].

Choć Polibiusz opisał sposób reprezentowania liczb 1–5 za pomocą pochodni, to w bardziej współczesnych czasach używano sygnałów stukania. szczególny szyfr $Z_{25} \longrightarrow Z_5 \times Z_5$ przedstawiony powyżej jest powszechnie znanym, prawdziwie międzynarodowym szyfrem stukania, używanym w więzieniach od Alcatraz po Ploetzensee zarówno przez przestępców, jak i więźniów politycznych. Zwykła szybkość transmisji wynosi od 8 do 15 słów na minutę.

W carskiej Rosji taki szyfr stukania (z rosyjskim alfabetem wpisanym w kwadrat 6×6) również był powszechnie znany i wraz z anarchistami rosyjskimi przywędrował do Europy Zachodniej jako część szyfru nihilistów (podrozdział 9.4.5.); używano go także w sensie steganograficznym (podrozdział 1.2.). Arthur Koestler w *Sonnenfinsternis*, a także Aleksander Sołżenicyn w *Archipelagu Gulag*, opisali jego użycie w Związku Sowieckim.

Konstrukcja alfabetu zazwyczaj korzysta z hasła, które zostaje wpisane wiersz po wierszu, a całość uzupełnia się pozostałymi znakami. Hrabia Honoré de Mirabeau, francuski rewolucjonista z XVIII wieku, używał tej metody w swojej korespondencji z markizą Sophie de Monnier — używał jej również steganograficznie, dodając jako wartości zerowe znaki: 6, 7, 8, 9, 0.

System ADFGVX, opracowany przez Fritza Nebela (1891–1967) i stosowany w 1918 roku w transmisji radiowej na niemieckim froncie zachodnim dowodzonym przez generała kwatermistrza Ericha Ludendorffa, pracował przy $|W| = 6$ (alfabet tekstu zaszyfrowanego Z_6 — patrz podrozdział 2.5.2.), w oparciu o tabelę

	A	D	F	G	V	X
A	c	o	8	x	f	4
D	m	k	3	a	z	9
F	n	w	l	0	j	d
G	5	s	i	y	h	u
V	p	1	v	b	6	r
X	e	q	7	t	2	g

Korzysta się także z tabel prostokątnych. Giovanni Battista Argenti około roku 1580 zastosował następujący schemat (przy $W = Z_{10}$):

	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	p	i	e	t	r	o	a	b	c	d
2	f	g	h	l	m	n	q	s	u	z

w którym po raz pierwszy użyte zostało hasło.

Podstawienie dwudzielne pozostawia na ogół dużo miejsca dla homofonów:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
9, 6, 3	a	b	c	d	e	f	g	h	i
8, 5, 2	j	k	l	m	n	o	p	q	r
7, 4, 1	s	t	u	v	w	x	y	z	

W przykładzie tym znak /0/ może służyć jako wartość *null*. Znak zera, początkowo nazywany *nulla ziffra*, wciąż nie wszędzie jest poważnie brany pod uwagę.

Najlepiej jest, kiedy homofony wyrównują częstość występowania znaków w kryptogramie. Skoro w języku angielskim litery /e/, /t/, /a/, /o/, /n/, /i/, /r/, /s/, /h/ występują z łączną częstością około 70%, równomierny rozkład osiąga się przy

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
4, 5, 6, 7, 8, 9, 0	e	t	a	o	n	i	r	s	h	71,09%
2, 3	b	c	d	f	g	j	k	l	m	19,46%
1	p	q	u	v	w	x	y	z		9,45%.

W innej metodzie używa się 4-literowego hasła, które decyduje o początkach cykli: (00...24), (25...49), (50...74), (75...99) przy definiowaniu szyfru homofonicznego (dla $V = Z_{25}$ i $W = Z_{10}^2$), np. z hasłem *KILO*:

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	v	w	x	y	z
K	16	17	18	19	20	21	22	23	24	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15
I	42	43	44	45	46	47	48	49	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41
L	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64
O	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86

Dziesiętny ($|W| = 10$) szyfr dwudzielny nie musi posiadać homofonów: podstawienie może nie być surjektywne, a części par można nie wykorzystać. Szyfru takiego używał szwedzki baronet Fridric Gripenstierna — prawdopodobnie w oparciu o propozycję Christophera Polheima. Zabawnej formy dwudzielnego szyfru z homofonami w czasie prac nad bombą atomową w Los Alamos używali: generał brygady Leslie R. Groves oraz podpułkownik Peer da Silva (rysunek 29.) podczas rozmów telefonicznych w celu ukrycia specjalnych nazw i miejsc. Chodzi o to, że odszukanie w diagramie potrzebnej litery zabiera nieco czasu, homofony są więc wybierane z większą losowością niż w normalnej sytuacji, kiedy szyfrant jest w pewien sposób stronniczy.

3.3.2. $m = 3$, trójdzielne podstawienie proste $V^{(1)} \longrightarrow W^3$. Podstawianie za pomocą trójznaków (*tripartite substitution*, podstawienie trójdzielne) zaproponował w swoim dziele *Polygraphiae* Trithemius, przy $|W| = 3$ (warto zauważyć, że $3^3 = 27 > 26$) dla celów steganograficznych. W innych sytuacjach podobne trójdzielne podstawienia spotyka się rzadko.

3.3.3. $m = 5$, pięciodzielne podstawienie proste $V^{(1)} \longrightarrow W^5$. Podstawienie grupami po pięć znaków kryptogramu (podstawienie pięciodzielne) przy $|W| = 2$ zostało użyte przez Francisa Bacona razem z technikami steganograficznymi (warto zauważyć, że

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	0	
	i	p	i		o	u	o		p	n	1
	w	e	u	t	e	k		l	o		2
	e	u	g	n	b	t	n		s	t	3
	t	a	z	m	d		i	o	e		4
	s	v	t	j		e		y		h	5
	n	a	o	l	n	s	u	g	o	e	6
		c	b	a	f	r	s		i	r	7
	i	c	w	y	r	u	a	m		n	8
	m	v	t		h	p	d	i	x	q	9
	l	s	r	e	t	d	e	a	h	e	0

Rysunek 29. Szyfr dwudzielny używany w Los Alamos w 1944 roku podczas rozmów telefonicznych

$2^5 = 32 > 26$). Pięciodelne szyfrowanie binarne zostało wskrzeszone w maszynie szyfrującej Vernama w 1918 roku (podrozdział 8.3.2.), a podczas drugiej wojny światowej w szyfrujących maszynach dalekopisowych Siemens T 52 (*Geheimschreiber*) oraz Lorenz SZ 40/42 (*Schlüsselzusatz*), patrz podrozdziały: 9.1.3. oraz 9.1.4.

3.3.4. $m = 8$ ośmiodelne podstawienie proste $V^{(1)} \longrightarrow W^8$. Dla $|W| = 2$ (kod 8-bitowy, binarny kod EBCDIC, kod ASCII z bitem parzystości) ośmiodelne podstawienie proste pokrywa się z jednodelnym podstawieniem bajtów (Z_{256}) znanym ze współczesnych komputerów.

3.4. Przypadek ogólny $V^{(1)} \longrightarrow W^{(m)}$ (rozstawianie)

W przypadku ogólnym $V^{(1)} \longrightarrow W^{(m)}$ mogą wystąpić wartości zerowe i homofony.

Simeone de Crema z Mantui (1401) korzystał z samych homofonów (przy $m = 1$). Przy $m = 2$ oprócz homofonów i wartości zerowych pojawia się nowe ważne pojęcie: *rozstawianie* (ang. *straddling*; niem. *Spreizen*) alfabetu, będące odwzorowaniem V na $W^1 \cup W^2$. Szyfr używany na dworze papieskim, opracowany przez Matteo Argentiego po 1590 roku wykorzystuje homofony, wartości zerowe oraz rozstawianie. Dla alfabetu Z_{24} rozszerzonego o /et/, /con/, /non/, /che/, oraz 5 i 7 służące jako wartości zerowe, krok szyfrowania $Z_{24}^{(1)} \longrightarrow Z_{10}^1 \cup Z_{10}^2$ wygląda następująco:

a	b	c	d	e	f	g	h	i	l	m	n	o
1	86	02	20	⁶² 82	22	06	60	3	24	26	84	9

p	q	r	s	t	v	z	et	con	non	che	ε
66	68	28	42	80 40	04	88	08	64	00	44	5 7

3.4.1. Zastrzeżenia. Kroki szyfrowania z rozstawianiem podlegają ograniczeniu nakazującemu, by indukowane przez nie szyfrowanie było lewostronnie jednoznaczne (*left-unique*) — to znaczy, że granice (hiatusy) między elementami szyfru jedno- i dwuliterowego, a przez to odpowiednie dekompozycje, są dobrze określone. Jak stwierdzono w podrozdziale 2.4., Giovanni Battista oraz Matteo Argenti byli świadomi tego faktu. Ich szyfry spełniają następujący warunek: W dzieli się na znaki używane jako elementy szyfru jednoznakowego, $W' = \{1, 3, 5, 7, 9\}$ oraz szyfru dwuznakowego, $W'' = \{0, 2, 4, 6, 8\}$. Argenti popełnili błąd przyjmując, że także drugi znak szyfru musi być elementem W'' , co prowadzi do rozstawiania. Udzielili oni także bardziej praktycznych porad: należy pomijać /u/ występujące po /q/ oraz pomijać podwojone litery.

Tak zwane szyfry szpiegowskie, używane przez sowiecki NKWD i jego kontynuatorów, to szyfry z rozstawianiem. Zostały one ujawnione przez schwytanych szpiegów. Przez analogię z kwadratem Polibiusza można je opisać za pomocą tablicy prostokątnej, np.:

(*)		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		s	i	o	e	r	a	t	n		
	8	c	x	u	d	j	p	z	b	k	q
	9	.	w	f	l	/	g	m	y	h	v

której pierwszy wiersz zawiera jednoliterowe elementy szyfru.

Przy $W = Z_{10}$ otrzymać można 28 elementów szyfru, co wystarczy dla Z_{26} i dwóch znaków specjalnych: . znaczącego 'stop' oraz /, służącego do zmiany trybu litera–liczba. Z uwagi na fakt, że szyfr ten podlegał dalszemu szyfrowaniu (szyfrowanie zamykające, *closing*, podrozdział 9.2.1.), był przydatny do szyfrowania liczb (po przesłaniu znaku przejścia litera–liczba umożliwiał powtórna transmisję liczby), będącą dodatkowym zabezpieczeniem przed błędami transmisji.

Przy konstrukcji tej tablicy także korzystano z hasła. Dr Per Meurling, szwedzki podróżnik, zrobił to w 1937 roku w sposób następujący: zapisał 8-literowe hasło (M. Delvayo był hiszpańskim komunista), a pod nim pozostała część alfabetu; kolumny zostały ponumerowane od końca:

	0	9	8	7	6	5	4	3	2	1
	m	d	e	l	v	a	y	o		
1	b	c	f	g	h	i	j	k	n	p
2	q	r	s	t	u	w	x	z	.	/

Procedura taka ma tę wadę, że nie wszystkie najczęściej występujące litery otrzymują jednocyfrowe kody. Wadą tą charakteryzowała się także metoda szwedzkiego szpiega Bertila Erikssona, której używał w 1941 roku: ponumerował on kolumny zgodnie z alfabetyczną kolejnością liter znajdujących się w hasle (podrozdział 3.2.5.):

	6	0	8	7	5	4	9	1	2	3
3	p	a	u	s	o	m	v	e	j	k
9	b	c	d	f	g	h	i	l	n	q
	r	t	w	x	y	z				

Hasło pochodziło ze szwedzkiego tłumaczenia powieści Jaroslava Haška *Paus, som Svejk själv avbröt...*. Z uwagi na fakt, że szyfrowanie najczęściej występujących liter za pomocą kodów jednocyfrowych, nie zaś wielocyfrowych, skraca również czas transmisji telegraficznej, w 1940 roku NKWD opracował metodę, która brała to pod uwagę.

Max Clausen, radiooperator rosyjskiego szpiega w Tokio dra Richarda Sorge, musiał zapamiętać zdanie: „*a sin to err*” (to bardzo dobra rada dla każdego szpiega), zawierające osiem najczęściej występujących liter w języku angielskim, w sumie w 65,2% przypadków. Do tablicy wstawiono hasło *subway* i uzupełniono je pozostałymi literami. Następnie, przechodząc kolumny od strony lewej do prawej, najpierw literom ze zbioru {a, s, i, n, t, o, e, r} przypisano liczby od 0 do 7; potem, pozostałym literom przypisano liczby od 80 do 99:

s	u	b	w	a	y
0	82	87	91	5	97
c	d	e	f	g	h
80	83	3	92	95	98
i	j	k	l	m	n
1	84	88	93	96	7
o	p	q	r	t	v
2	85	89	4	6	99
x	z	.	/		
81	86	90	94		

W ten sposób kwadrat Polibiusza oznaczony na stronie 72 znakiem (*) otrzymano w bardziej zwartej notacji.

W przypadku cyrylicy odpowiedni jest podział na siedem kodów jednocyfrowych oraz trzydzieści kodów dwucyfrowych, co w sumie daje 37 kodów i pozwala na użycie 5 znaków specjalnych. W metodzie, którą zdradził agent Reino Hayhanen, pomocnik wysoko postawionego szpiega rosyjskiego Rudolfa Abła, korzystano z rosyjskiego słowa „снегопад” [‘opady śniegu’], którego pierwszych siedem liter występuje z łączną częstością 44,3%. Tablicę utworzoną jak zwykle:

с	н	е	г	о	п	а	.	.	.
б	в	д	ж	з	и	й	к	л	м
р	т	у	ф	х	ц	ч	ш	щ	ъ
ы	ь	э	ю	я	.	.	.	.	.

przekształcano za pomocą klucza, który był zmieniany od komunikatu do komunikatu, a który można było znaleźć w z góry ustalonym miejscu zaszyfrowanej wiadomości. Ostatecznie dokonywano szyfrowania zamykającego (*closing encryption* — podrozdział 9.2.1.).

3.4.2. Rosyjskie łączenie. Przy tej okazji trzeba wyjaśnić używaną przez Rosjan metodę, zwaną „rosyjskim łączeniem”: wiadomość dzieli się w niej na dwie części mniej więcej tej samej długości, po czym łączy się je w odwrotnej kolejności, ukrywając w ten sposób gdzieś pośrodku rzucające się w oczy wyrażenia, standardowo występujące na początku i na końcu wiadomości.

Winston Churchill nazwał Rosję „*a riddle wrapped in a mystery inside an enigma*” [„zagadka otoczona tajemnicą niewiadomego”]. To samo powiedzieć można o rosyjskiej kryptologii.